

Anne Berg & Hanna Enefalk (red.)

BERNING FRUNEN UR BOONDEL
TILLE WIT WÄRRE: WITEN LÄRDOM DÖD

Det mångsidiga verktyget

Elva utbildningshistoriska uppsatser

Vanor med anor

Historiesyn och bildningsvägar bland släktforskare i senkapitalismens Sverige

Samuel Edquist

Släktforskning är ett allt större fenomen i hela västvärlden – idag är det i många länder det vanligaste sättet som människor själva sysslar med historia på. Den här utvecklingen har gått snabbt – det är från 1960-talet och framåt som det blivit en verklig massrörelse med i Sverige tiotusentals utövare. Delvis beror det på att källmaterialet blivit betydligt mer lättillgängligt efter att arkivinstitutionerna fått generösare öppettider och inte minst att äldre folkbokföringsmaterial mikrofilmats.¹ I vidare mening är dock släktforskningen ett av de främsta exemplen på hur de senaste decenniernas historieintresse världen över breddats och demokratiserats. Den tidigare dominerande statscentrerade historien har utmanats av att särskilda grupperns förflutna lyfts fram: kvinnors, klass- och yrkeskategoriers, etniska och sexuella minoriteters. Men det är också fråga om en individualisering eller privatisering, antingen genom att enskilda individer själva identifierar sig med bestämda grupper, eller att de intresserar sig för sin egen persons eller släkts rötter.²

¹ David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country* (Cambridge 1985), s. 38; Pierre Nora, ”Mellan minne och historia”, i Sverker Sörlin (red.), *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik* (Stockholm 2001 [1989]), s. 376; Michael Kammen, *Mystic Chords of Memory. The Transformation of Tradition in American Culture* (New York 1991), s. 641 ff.; Lennart Börnfors, *Anor i folkupplaga. Släktforskning som folkrörelse* (Lund 2001), s. 16, 33 ff., 86 ff.; Roy Rosenzweig & David Thelen, *The presence of the past. Popular uses of history in American life* (New York 1998), s. 25.

² John R. Gillis, ”Memory and Identity. The History of a Relationship”, i John R. Gillis (red.), *Commemorations. The Politics of National Identity* (Princeton 1994), s. 13–20.

Att fråga släktforskarna själva

I den här uppsatsen tänker jag diskutera några aspekter av svensk släktforskning. Vilka är det som släktforskar? Vilka motiv driver människor att börja släktforska? Kan man urskilja någon särskild syn på historien hos dem? Är släktforskare generellt sett också intresserade av det förflutna i vidare mening än deras egen släkt? Eller blir de det just tack vare att de släktforskar? Och har släktforskningens starka position i vår tids historiekultur några vidare ideologiska implikationer?

För att kunna svara på dessa frågor måste man närma sig släktforskarna själva. Det finns få tidigare undersökningar i Sverige i ämnet. Etnologen Lennart Börnfors har använt sig av information från ett trettio-tal släktforskare som bildar grund för studien *Anor i folkupplaga* (2001). Han visar där bland annat att motiveringarna till varför man släktforskar varierar; medan vissa ser det mest som en hobby eller ett samlarintresse, drivs andra av en vilja att uppnå en sorts kontakt med historien och den egna släkten.³

Samma bild träder än tydligare fram utifrån en enkätundersökning som gjordes vintern 2000–2001 och som jag i det följande tänker använda mig av. Den publicerades på Internetsajten ”Rötter”, knuten till Sveriges Släktforskarförbund, och 222 släktforskare utnyttjade möjligheten att mer eller mindre utförligt besvara ett antal frågor under rubriken *Vilken syn har släktforskare på historia och släktforskning?* Enkätens upphovsman Thorsten Sandberg – journalist, amatörhistoriker och mångårig släktforskare – anger att syftet med undersökningen var att få ökad kunskap om släktforskares historiesyn, och i vilken grad det fanns ett samband mellan intresset för den egna släkten och ett vidare historieintresse. Förutom att registrera ålder, kön, yrke och hur länge man släktforskat, ställdes följande frågor:

5. Varför började du släktforska?
6. Tror du andra släktforskar av samma skäl som du eller finns andra orsaker? Motivera ditt svar.
7. Kommentera kort följande två påståenden:
 - a) Släktforskning har blivit en alltmer populär fritidssysselsättning därför att släkt ger identitet och sammanhang.
 - b) Det växande intresset för släktforskning beror på ett ökat historieintresse. Inte minst Herman Lindqvist har bidragit till detta.

³ Börnfors (2001), s. 26 ff., 38 ff.

8. Tror du historien utvecklas mot ett mål eller inte?
9. Hur vill du beskriva din syn på människan?
10. Vad tycker du är allra viktigast i livet?⁴

Enkäten kan läggas till den ännu ganska lilla mängden undersökningar som gjorts av ”vanliga människors” bruk av och syn på historien i Sverige.⁵ Det bör dock betonas att den begränsar sig till vissa frågor, vilket också gör att man endast kan dra begränsade slutsatser utifrån svaren. Åtskilliga enkätsvar är dessutom knapphändiga, och många har tolkat frågorna på olika sätt. Vad gäller exempelvis den tudelade sjunde frågan har många tolkat den som att man skulle välja mellan något av påståendena i den, och där finns också en vacklan mellan att ange sina egna åsikter och att gissa vad andra tycker.⁶

Trots detta finns tillräckligt många tydliga svar och vidare resonemang för att vissa tendenser och slutsatser ska kunna urskiljas. Och denna artikel har inget vidare syfte än att göra en preliminär tolkning av källmaterialet, som kan fungera som avstamp för vidare undersökningar av släktforskningens drivkrafter. I avslutningen ska jag återkomma med förslag på hur en vidare studie kan ställa fler och mer preciserade frågor.

⁴ Enkäten finns ännu kvar på: <<http://www.genealogi.se/anslag00.htm>>. För mer bakgrund, se Thorsten Sandberg, ”Släktforskares syn på släktforskning och historia – bakgrund, siffror, enkätsvar”, i *Släkthistoriskt Forum* nr 5 (2001). Svaren finns bevarade i en pärm hos Thorsten Sandberg, Älvsjö, som haft vänligheten att låta mig ta del av dem. I det följande refereras till de olika svarspersonerna efter den bokstavs- och sifferkod som Sandberg gett dem. De är uppdelade efter kön (K, M) och numererade efter ålder. De kvinnliga svarande är sålunda K1–K107 och de manliga M1–M115. Ju lägre siffra, desto högre ålder.

⁵ Stefan Bohman, ”Historia som kulturfenomen”, i Anders Gustavsson (red.), *Tiden och historien i 1990-talets kulturforskning. Föredrag vid en nordisk forskarkurs i Uppsala* (Uppsala 1994); Carl-Reinhold Bråkenhielm, ”Historiesyn och biologi”, i Carl Reinhold Bråkenhielm m.fl. (red.), *Nya vägar i teologin. Festskrift till Anders Jeffner* (Nora 1999); Peter Aronsson & Lennart Johansson, ”Platser med minnen”, i des. (red.), *Ett landskap minns sitt förflutna. Monument och minnesmärken i Varend och Sunnerbo* (Växjö 2003). I andra länder finns betydligt större intervju- och enkätundersökningar av människors historiesyn, inte minst Rosenzweig & Thelen (1998).

⁶ Tydligast K49, som bara anger ”A” som svar på nr 7.

Vilka är det som släktforskar?

Vad är det då för personer som besvarat enkäten? Det rör sig om 115 män och 107 kvinnor i olika åldrar från 12 till 78 år. Sandberg har i en kortfattad artikel noterat att de svarande generellt sett varit yngre än den totala mängden släktforskare.⁷ Detta kan säkerligen förklaras med att fler yngre personer har tillgång till Internet, inte minst när enkäten genomfördes.

Den sociala fördelningen bland de svarande är också slående: det är en mycket tydlig övervikt för personer med tjänstemanna- och akademiker-yrken. Bland de 222 svarande har endast 14 angett LO-yrken, medan däremot 168 personer kan hänföras till TCO- och Saco-yrken eller är egenföretagare.⁸ Bland de senare finns åtminstone ett tjugotal personer med lägre tjänstemannayrken (bl.a. kontorister, förskollärare och receptionister) som står nära arbetarklassen i traditionell mening.⁹ Å andra sidan återfinns även ett tiotal med mycket välbesutten position (VD, stålverkschef, affärsman etc.). I någon mån kan också den sociala strukturen förklaras med tillgång till Internet, men det torde knappast inverka så mycket att det hindrar slutsatsen att släktforskning är mer utbrett i medelklassen än i arbetarklassen.¹⁰ Enkäten kan därför snarast sägas berätta något om medelklassens historiesyn i dagens Sverige.

Släktens eller någon annan historia?

Till att börja med kan vi fråga oss vad det är som främst driver nutidens släktforskare. Börjar de släktforska för att de redan är historieintresserade? Är de mest ute efter sin egen släkts historia? Förändras deras allmänna historieintresse efter att de börjat undersöka sina egna anor?

⁷ Sandberg (2001), s. 9.

⁸ Utöver dessa finns ett antal som inte angett yrken, eller att de studerar, är pensionärer, arbetslösa etc. LO-yrkena: teletekniker, chaufför, grafiker, barnskötare, kokerska, byggnadssnickare, målare, vårdare, fastighetsskötare, maskinoperatör, vårdbiträde. Underlaget till denna och följande kvantitativa analyser av enkätsvaren finns i den bearbetning jag gjort i en Excel-fil.

⁹ Gränslinjen mellan arbetarklassen och övriga klasser är omstridd i nutida samhällsvetenskap. För en av många diskussioner, se Göran Therborn, *Klasstrukturen i Sverige 1930–80. Arbete, kapital, stat och patriarkat* (Lund 1981), s. 18 ff.

¹⁰ En liknande tendens kan skönjas i personbeskrivningarna i "Forskarkatalogen" på Sveriges släktforskarförbunds hemsida: <<http://www.genealogi.se/katalogen/>>.

Svaren på enkätens fråga om varför man alls började släktforska har jag delat upp i följande huvudkategorier: nyfikenhet på den egna släkten, historieintresse, en vilja att få identitet, att man ärvt det från någon annan och trängtan efter ett stimulerande fritidsintresse.¹¹ Fem av de 222 svaren har inte kunnat kategoriseras, men bland de 217 övriga återfinns följande kategorier, som ofta är kombinerade på olika sätt bland enskilda släktforskare (inom parentes anges ytterligare svar som är att betrakta som gränsfall):

Nyfikenhet på egna släkten	164	(+5)
Intresse för historien	60	(+9)
Vilja att få en identitet	14	(+3)
Ärvt intresset från någon annan i släkten	33	
Rolig sysselsättning/hobby	8	

Det är påfallande att den strikt släkthistoriska nyfikenheten är en betydligt vanligare utgångspunkt för släktforskningen än ett vidare historieintresse. De omkring femton procent som säger sig ha ärvt intresset för släktforskningen understryker samma tendens. Det ska dessutom noteras att mer än hälften (34) av dem som säkert har angett historieintresse som utlösande faktor, också deklarerat nyfikenhet på den egna släkten. Det finns också flera som säger sig ha haft ett historieintresse från början och som sett släktens anor som en bra ingång i det förflutna.¹²

Många av släktforskarna har helt säkert fortsatt i samma spår, och mest ägnat sig åt att rekonstruera sitt släkträd. Emellertid hävdar mer än 50 av de svarande att släktforskning leder till ett vidgat historieintresse i stort, antingen för dem själva eller för andra.¹³ Inte så få vill dessutom vederlägga tesen att det är ett allmänt intresse för den mer övergripande historien som kom först, och som sedan kanaliserades genom släktforskningen.¹⁴

¹¹ En av de svarande (K100) sätter dessutom ett nationalistiskt motiv högt; hon säger sig genom släktforskningen ha velat motbevisa idén om svenskhet som något mång-etniskt (se vidare nedan).

¹² T.ex. M20.

¹³ M15, liknande M40.

¹⁴ K7, K23, K27, K55, K87, K89, M15, M34, M46, M64, M72, M74, M93. Delvis K98, M113.

Flera vittnar om hur de börjat vända blicken mot exempelvis gårds- eller lokalhistoria.¹⁵ Ett par berättar att de gärna reser till de platser som förfäderna kommer ifrån, besöker kyrkor eller torpruiner.¹⁶ Andra framhåller att de börjat studera exempelvis etnologi.¹⁷ En 53-årig utredare beskriver hur han insett hans släkt var en bild i miniatyr av hur Sverige blev en modern industrination. Nu drevs hans intresse av att se hans ”släkt som ett ’case’ i en större berättelse”.¹⁸ En svarande berättar hur hans släktintresse stegrats efter hand just genom de insikter i Sveriges och världens historia han fick på köpet.¹⁹ Flera betonar också att det finns en växelverkan mellan vidare historieintresse och den rena släktforskningen.²⁰

Utvecklingen från att endast syssla med den egna släkten till att också intressera sig för vidare historiska sammanhang är en intressant bildningsprocess. Vad som oftast driver fram denna process är svårt att säga något bestämt om i väntan på mer genomgripande undersökningar. En sådan faktor skulle kunna vara den mer organiserade folkbildningen. Studieförbunden och hembygdsrörelsen har ordnat mängder av kurser och studiecirklar i släktforskning, och det har kommit ut en rad handledningar och studieplaner till hjälp. I de flesta av de senare dominerar emellertid rent praktiska och konkreta tips och vägledningar: Hur gör man? Hur söker man och arbetar i arkiv? Hur ska man använda sig av olika typer av källmaterial, och vilken information finns att hämta där? Hur ställer man samman sina resultat? Dessutom ligger tonvikten nästan helt på det strikt personhistoriska, det vill säga att man ska hitta sina förfäder. Inte minst gäller det Börje Furtenbachs storsäljare *Släktforskning för alla*, som gavs ut i fyra upplagor från 1971 till 1984. Längre går han inte än att inskräpa att en släktforskare bör ”tränga de enskilda individerna mer in på livet” genom att klarlägga deras ekonomi, sociala ställning och levnadssätt.²¹

¹⁵ K45, M79. Se även K53, som menar att hennes studier mer och mer blir ”en folklivsforskning”.

¹⁶ K48, K80; se även Börnfors (2001), s. 44 ff., 54 ff.

¹⁷ K51.

¹⁸ M42.

¹⁹ M59.

²⁰ K47, även K79, K82, M39, M81. Delvis M59, M97.

²¹ Börje Furtenbach, *Släktforskning för alla* (Västerås 1971), s. 115 f., 119, citat s. 116. Se även Ella Heckscher, *Sex kapitel om släktforskning. Kort handledning för amatörer* (Stockholm 1939); Elisabeth Thorsell & Ulf Schenkmanis, *Släktforskning: vägen till*

I några handböcker brukar det dock även tas upp att man kan och bör söka sig vidare. Ett exempel är den mest spridda av nutidens handledningar – Per Clemenssons och Kjell Anderssons *Släktforska! Steg för steg* – som getts ut i flera upplagor från 1983 och framåt. Där betonas att det är spännande att kartlägga släkten, men ännu mer spännande att undersöka ”den tid och det samhälle som släktingarna levde i”.²² Därför lät de 2003 ge ut *Släktforska vidare* för dem som ville söka sig till bredare områden.²³ Denna bok hade en föregångare i etnologen Jan Garnerts *Kulturbistoria för släktforskare* (1982). Författaren berättade där att han själv velat ”vidga sitt perspektiv” efter att han börjat släktforska.²⁴ Garnerts bok är sedan en praktisk hjälpreda om källmaterial och metodik av liknande slag som de mer renodlade släktforskningsmanualerna, men med skillnaden att man ska använda materialet till något mer än det strikt personhistoriska.²⁵

Man ska dock inte överdriva betydelsen av att handledningarna förespråkar att en släktforskare bör vidga synfältet till det samhälle som släkten levte i. I många fall torde det vara en process som äger rum ändå, utan pekpinnar, eftersom släktforskaren i sina studier i arkiv och litteratur ofta upptäcker exempelvis källmaterial som han eller hon inte kände till, och som väcker en nyfikenhet. Många fler än Garnert och de släktforskare som uttalat sig i den här studerade enkäten har vittnat om att släktforskningen kan fungera som en inkörsport till ett vidare historieintresse.²⁶

Detta anknyter till ett klassiskt pedagogiskt ideal om att historiskt intresse ska börja i det nära och konkreta, såsom den egna bygden, yrket eller familjen.

din egen historia (Västerås 2003, 3:e uppl.); Ewa Johansson, *Släktforskningens mysterium. Lärobok i släktforskning* (Kristianstad 2002, 2:a rev. uppl.).

²² Per Clemensson & Kjell Andersson, *Släktforska! Steg för steg* (Stockholm 2002, 5:e uppl.), s. 8 (citatt), 106.

²³ Per Clemensson & Kjell Andersson, *Släktforska vidare* (Stockholm 2003).

²⁴ Jan Garnert, *Kulturbistoria för släktforskare. Vägledning till arkiv och litteratur, museer och hembygdsgrändar* (Västerås 1982), s. 6 f. Något tidigare utkom Ulf Beijboms handbok *Släkt- och hembygdsforskning* (Stockholm 1978), där släkt- och hembygdsforskning skulle ses som ett sätt att lyfta fram individen i historien.

²⁵ Se t.ex. Garnert (1982), s. 54, där han kontrasterar sig mot Furtenbach beträffande användandet av bouppteckningar: ska de användas för att säkerställa släktband eller för att få en inblick i tidens materiella kultur? Jfr Heckscher (1939), s. 49 f.; Thorsell & Schenkmanis (2003), s. 104–114.

²⁶ T.ex. inom folkbildningssammanhang, se Per Ewald, ”Förfäder”, i *Fönstret* nr 2 (1982), s. 8 f.

Genom att börja där skulle man successivt ”höja” blicken till mer abstrakta företeelser och sammanhang. Ämnet hembygds kunskap motiverades med just detta när det infördes i folkskolan 1919: genom att eleverna själva skulle aktiveras till egna undersökningar av den lokala naturen och kulturen, och genom övningar av olika slag, skulle det sås ett frö som sedan skulle växa till ett vidare historiemedvetande där till sist hela världen inkluderades.²⁷

Individuellt, alltför individuellt?

Många skulle nog betrakta släktforskning i ren form – det vill säga att fästa blicken på den egna släktens anor – som något som ligger ganska långt från de mer eller mindre ”nyttiga” historiestudierna. Åtskilliga torde anse att det är en förvisso harmlös men också föga intressant form av historia, där man närsynt håller fast blicken just vid sina förfäder och förmödrar snarare än de samhällen som de levde i. Bland kritikerna finner vi exempelvis författaren Sven Lindqvist, som i den inflytelserika boken *Gräv där du står* (1978) menade att alltför få släktforskare höjde blicken från de egna anorna och började intressera sig för vilka samhällsförhållanden som gällde för förfäderna. Släktforskarnas källmaterial, som kyrkoböcker och domstolsarkiv, borde också användas föra att studera andra kollektiv än den egna slakten, till exempel den egna samhällsklassens. Han menade också att man kunde studera andra släkter än ens egna – inte minst hur släktskapsband förenade de maktägande grupperna i samhället.²⁸

Lindqvists kritik ansluter till ett vanligt sätt att diskutera bland ledande företrädare för studieförbund och hembygdsrörelse i Sverige under hela 1900-talet. De har klagat över att folk tenderar att syssla med det förflutna på ett i deras perspektiv ”onyttigt” sätt, exempelvis att samla saker och fakta utan något egentligt vidare syfte. Gång på gång har dessa tongivande folkbildare riktat sin kritiska blick mot lokalhistoriska verk eller hembygdsmuseer som varit till synes kalejdoskopiska ansamlingar av fakta eller föremål utan någon annan sammanbindande princip än att de är gamla och att de kan

²⁷ Elisabet Doverborg & Ingrid Pramling, *Temaarbete. Lärarens metodik och barnens förståelse* (Stockholm 1988), s. 22 ff.; Esbjörn Hellström, *Reformpedagogik i möte med den statskommunala skolan i Barnets århundrade* (Lund 2002), s. 79 ff.

²⁸ Sven Lindqvist, *Gräv där du står. Hur man utforskar ett jobb* (Stockholm 1978), s. 97 ff.

knytas till en viss plats. Det finns också en likhet med de angrepp som många folkbildare riktat mot efterkrigstidens allt mer populära ”hobbystudiecirklar”, där man samlas för att exempelvis måla porslin eller dansa. Vad är det bildande syftet, har de frågat strängt.²⁹

Dessa folkbildningsideologer har i stället efterlyst sammanhang och förklaringar. Det viktiga när man sysslar med historien är att lära sig se kopplingar mellan dåtid och nutid, att förstå varför saker och ting förändras, och hur man kan lära sig av det förflutna för sitt framtida handlande. Sådant brukar pedagoger och didaktiker kalla ett ”historiemedvetande”, och implicerar alltså något mer än att bara intressera sig för historien för dess egen skull, och där dåtid, nutid och framtid tydligt förenas till en tankens enhet.³⁰

Släktforskningen motsvarar snarast det som Friedrich Nietzsche kallade ett antikvariskt historiebruk – det förflutna är inte ett instrument för samtida politiska eller ideologiska strävanden, utan till för sin egen skull, som man försjunkar i en sorts vördnad inför.³¹ Bland släktforskarnas egna motiveringar finns en glidande skala från trygghetsökandet i själva aktiviteten – forskandet³² – till känslan av något slags kontakt med en annan värld i det förflutna.³³ Det är alltså fråga om något omedelbart och känsloladdat i mötet med det förgångna – eller i själva arbetsprocessen.³⁴ När det gäller det sista så är det ett ganska vanligt motiv bland släktforskarna att själva forskandet är roligt, att det är som ett spännande detektivarbete.³⁵

²⁹ Louise Waldén, *Handen och anden. De textila studiecirkelnas hemligheter* (Stockholm 1994); Samuel Edquist, *En folklig historia. Historieskrivningen i studieförbund och hembygdsrörelse* (Umeå 2009).

³⁰ Carsten Tage Nielsen, *Historie til aftenkaffen – en historiekulturel analyse af tvnybedsformidlingen som historieproducerende diskurs* (Roskilde 1996), s. 46–52.

³¹ Friedrich Nietzsche, *Om historiens nytta och skada. En otidsenlig betraktelse* (Stockholm 1998 [1874]), s. 40–59.

³² T.ex. M26.

³³ Det fanns också kombinationer, som K76: ”Existentiella problem ledde mig till en hobby. Jag var en rotlös och förvirrad 14-åring. Mina föräldrar hade precis skiljt sig och jag kände mig inte hemma någonstans. Släktforskningen blev en räddningsplanka. Jag hittade min trygghet i mina anor och kände att jag hörde ihop med dem som funnits före mig.”

³⁴ Se här även Peter Aronsson, *Historiebruk – att använda det förflutna* (Lund 2004), s. 58 f., 112 ff.

³⁵ T.ex. K79 som uttryckligen säger sig drivas av ”samlarmani” snarare än historieintresse.

Rötter och modernitet

Kan man då finna några ytterligare bevekelsegrunder i detta omedelbara behov av att möta det förflutna? Ja, en hel del av de svarande i enkäten uttalar sig i klassiskt modernitetskritiska ordalag. I sin tidigare nämnda studie menade sig Lennart Börnfors finna att släktforskare överlag värjer sig mot att tala om ”rotlöshet” som något verkligt fenomen i dagens samhälle, liksom att de skulle ägna sig åt sina aktiviteter för att finna något slags trygghet. Han framhåller också att själva ordet ”rötter” till stor del är en sorts jargong, inte minst spridd efter 1970-talsromanen *Roots* av Alex Haley som också blev en tv-succé.³⁶ Mycket riktigt använder 58 av de 222 svarande i den här använda enkäten ordet ”rötter” som en ren synonym till de egna anorna. Det är också flera som svarar helt nekande på frågorna om identitetssökande eller ökat historieintresse, och hänvisar i stället till att fritiden blivit mer omfattande, att det finns fler och vitalare pensionärer, och inte minst att tillgängligheten ökat till källmaterialet genom exempelvis mikrofilm-samlingar, datorer och Internet.³⁷

Det är dock påfallande många släktforskare som använder sig av metaforiken kring ”rötter” i en vidare civilisationskritisk betydelse. Tjugo av dem talar om ”rotlöshet” för att beskriva det samhällstillstånd som triggat deras egen eller andras släktforskning. Ett femtontal anger också uttryckligen behov av personlig identitet och existentiellt sammanhang som svar på frågan varför de börjat släktforska.³⁸ Ännu fler kommer dock in på denna typ av tankegångar på andra sätt. Det är åtminstone ett sextiotal svarande som uttalar sig enligt klassiskt modernitetskritiskt mönster. Samhället av idag anser de är snabbare, rörligare, hetsigare och stressigare än förr, och familjer och andra gemenskaper löses upp: ”Dagens samhälle är för stressigt. Därför är det skönt att ibland få sjunka in i gamla tider och sitta för sej själv med min forskning.”³⁹ En medelålders bibliotekarie menar att vi förlorade kontakterna med rötterna när vi flyttade från det gamla bondesamhället, och en något äldre kvinna menade att man klarade besvärligheter bättre förr.⁴⁰

³⁶ Börnfors (2001), s. 73 ff. Några informanter hänvisar också uttryckligen till Haley: K42, M20, M41, K23.

³⁷ K30, K40, K72.

³⁸ Några anger att de ställde sig frågan ”vem är jag?": M40, M67, M74.

³⁹ K66. Se även K56.

⁴⁰ K33, K14.

Det är svårt att urskilja tydligare skillnad mellan dem som uttrycker sig på dessa sätt och de övriga. Det är inte så att äldre tenderar att vara mer modernitetskritiska, tvärtom är medelåldern något år lägre bland dem än i hela gruppen av svarande. Däremot är kvinnorna något överrepresenterade.⁴¹ Samtiden anses alltså vara präglad av allt svagare familjeband och allt mindre kontakt mellan generationerna. Mer eller mindre uttalat finns en bild av ett förflutet bondesamhälle där storfamiljer levde i gemenskap. Man var fattigare, men lyckligare.

Släktforskarnas historiesyn

Kan man då utläsa någon bestämd historiesyn bland släktforskarna, förutom tendenserna till civilisationskritik? I enkäten fanns en fråga om huruvida historien har ett ”mål”. Endast 25 av de tillfrågade svarar jakande på denna, medan 121 uttalar sig mer eller mindre nekande. Ganska många svarar dock att de inte vet, att de inte förstår frågan, eller att den är konstigt formulerad. Några tolkar ”historien” som den egna släktforskningen eller historien som forskningsämne,⁴² och ett par av dem nästan ryter: historien kan inte ha något mål, den har ju redan varit!⁴³ Det är inte så underligt att denna begreppsförvirring sker eftersom ordet ”historia” kan ha åtminstone tre betydelser: det förflutna i sig, berättelser om det förflutna, och ett visst forsknings- eller skolämne.⁴⁴

Intressant nog är det endast ett fåtal som ger uttryck för något slags utvecklingstanke.⁴⁵ Desto fler uttalar något som ofta brukar ses som en förmodern

⁴¹ Bland de 58 som jag markerat tydligt uttrycker en civilisationskritisk diskurs, är 34 kvinnor och 24 män. Medelåldern är 45,1 år (46,5 år i gruppen som helhet).

⁴² Några som svarat har tolkat frågan om historien har ett mål med historia som intellektuell verksamhet, antingen egen släktforskning (K9, M82) eller akademisk historia (K80, M51). En svarande uppger just att historia kan betyda olika saker, det förflutna resp. forskning om det (K15).

⁴³ K41, K81.

⁴⁴ Anne Eriksen, *Historie, minne og myte* (Oslo 1999), s. 13; Aronsson (2004), s. 40.

⁴⁵ De flesta av dem som svarade ”ja” på frågan om historien har ett mål, utvecklade det inte närmare, eller talade om att man inte kan veta vilket målet är, att människan påverkar historiens riktning etc. Ett par talade också om att målet var att Gud skulle befria världen. Endast några få talade om en bestämd övergripande historisk utveckling: K35 (teknikens utveckling), K72 (större medmänsklighet och humanism),

tids- eller historiesyn: de slår nämligen fast att historien går i vågor eller cykler.⁴⁶ Några betonar mer allmänt att historiekunskaper är viktiga för att veta vart man är på väg.⁴⁷ Vissa uttrycker mer eller mindre tydligt det som brukar betecknas med begreppet historiemedvetande och menar att en tydlig sammankoppling mellan dåtid, nutid och framtid är viktig.⁴⁸

I enkäten finns även ett par avslutande frågor som har med livsåskådning att göra: vilken syn har man på människan, och vad är viktigast i livet? Dessa har i de flesta fall gett upphov till allmänna existentiella och filosofiska reflektioner, som är svåra att direkt koppla samman med de frågor om historiesyn som är aktuella här. Det är också många som reagerat undrande inför frågorna; några – mest män – är närmast fientliga mot dem.⁴⁹ Bakgrunden till frågorna var dock att försöka utröna eventuella kopplingar mellan historiesyn och än vidare livs- eller privatfilosofiska fallenheter.⁵⁰ Det är också en ganska stor del av de svarande – mer än 30 – som tar upp historiemedvetande eller kännedom om det förflutna som en central aspekt av mänskligt liv: exempelvis att det är viktigt att förvalta tidigare generationers arv eller att människan är en länk i en kedja.

Folkets eller akademikernas historia?

En annan fråga gäller hur släktforskarna betraktar sin verksamhet i jämförelse med annan historieanvändning i samhället. Det är ganska många av dem som besvarat enkäten som betonar att släktforskning är en sorts folklig historia. Det är, betonar de, fråga om den lilla människans historia – något annat än den historia om ”kungar och krig” som brukat dominera i skolor och universitet. En äldre kvinna angav detta som impuls till att hon över huvud taget började släktforska:

M18 (globaliseringen medför en öppnare syn på medmänniskorna), M105 (allt blir komplexare).

⁴⁶ 18 st. (Även M105 som även tror på en utveckling mot komplexitet.)

⁴⁷ Mycket tydligt: M91, M94.

⁴⁸ T.ex. K47, K52, K61.

⁴⁹ K81, M1, M2, M6, M26, M45, M93; delvis K15, K81.

⁵⁰ Sandberg (2001), s. 8. Frågorna var framtagna efter diskussioner med Carl Reinhold Bråkenhielm, professor i empirisk livsåskådningsforskning i Uppsala, som själv studerat dessa frågor i samband med historiesyn.

Jag gick i skolan under kriget. Kanske bidrog det till att historiektionerna var väldigt nationella och patriotiska. Mest handlade det om svenska kungar och deras krig. Hembygdsundervisningen var annorlunda. Man kom närmre människorna och kungarna var – om vi kom tillräckligt långt tillbaka i tiden – danska. (Jag är från Malmö). Övergången från danskt till svenskt, både för borgarskapet, stadens råd, malmöbor i allmänhet och alla andra skåningar, 'Skånska kriget' och snapphanekriget var något helt annat. Helt olikt. Och mycket mer intressant. Det handlade om oss själva, om vanliga människor och deras idéer. Jag förstod att det finns olika sorts historier. Jag undrade var mina förfäder befann sig under gångna tider.

Hon kontrasterade släktforskningen, som uttryckte "människornas, allas vår historia" mot Herman Lindqvist, som "har en gammaldags syn på historia, skriver kungahistoria, inget om svenska folket, inget om vad de tyckte eller tänkte, deras folkliga kultur, folktro, konst eller litteratur". I stället lyfte hon fram Vilhelm Moberg och Peter Englund.⁵¹ En annan menade att Herman Lindqvists popularitet knappast påverkat släktforskningen, i sådana fall dem som mest var intresserade av fina anor. Den stora massan av släktforskare var i sådana fall mer påverkade av mer folklig historieskrivning, menade han.⁵² En äldre civilingenjör fastslog att "Sveriges historia fortfarande var 'dess kungars'", och för honom, som var född på Söder i Stockholm, var Per Anders Fogelström viktigare som inspiratör än Herman Lindqvist.⁵³

Fler gjorde en liknande kontrastering mellan elitens historieskrivning, ofta i form av skolans historia om "kungar och krig", och den mer folkliga släktforskningen.⁵⁴ Någon vittnar om historielärare som sett ner på släktforskning, och betonar att historieämnet står på ravinens kant om man inte accepterar dem som inte är fackhistoriker.⁵⁵

Man ska dock inte överbetona den ideologiska radikalismen i denna typ av utsagor. Föreställningen om "folkets historia" i motsättning till "kungarnas historia" har använts i många sammanhang och av helt skilda aktörer.

⁵¹ K2.

⁵² K10. Liknande: M75, M115. Se även M22, K32.

⁵³ M8; se även K11. K96 nämner Sven Wernströms *Trälarna* och Rune Pär Olofssons historiska romaner framför Lindqvists.

⁵⁴ K5, K33, K43, K47, M81; delvis K24, K37, K44, K67, K80, M20. Se även cirkelledaren Carl-Axel Abrahamsson intervjuad i *Impuls* nr 4 (1985), s. 14 ff. För ett motsvarande exempel från USA, se Rosenzweig & Thelen (2002), s. 15 f.

⁵⁵ M113.

Exempelvis har den varit vanlig i hembygdsrörelsen och i pläderingar för kulturhistoria och folklivsforskning framför politisk historia.⁵⁶

Många släktforskare konstaterar mer kortfattat att släktforskning är ett av de få sätt som finns att få reda på ”vanligt” folks historia. Jag har alltid gillat historia, ”speciellt den vanliga människans historia och vardag”, förklarar en 33-årig maskinoperatör på frågan varför han börjat släktforska.⁵⁷ Många betonar också att släktforskning innebär en konkret och personlig historia: ”att utforska ’sin egen’ historia ger perspektiv på tillvaron och är dessutom spännande, som en slags resa i tiden” och därför extra intressant.⁵⁸ På så sätt ger man ”ansikten” åt vår historia,⁵⁹ vilken görs mer ”levande” när den får ta fäste i enskilda människor.⁶⁰

Allt detta bekräftar tydligt vad åtskilliga antropologer och etnologer funnit vid studier av ”folkligt” historiemedvetande i olika kulturer: det förflutna knyts med fördel till bestämda personer och bestämda platser. Det är en syn på det förgångna som snarast brukat förknippas med ”traditionella” eller ”förmoderna” samhällen, men som i själva verket torde vara minst lika vanlig i så kallat ”moderna” kulturer. Den linjära, utvecklingsinriktade och ”abstrakta” historieskrivningen, som ofta kopplats till moderniteten, är snarast ett av flera samtidigt existerande förhållningssätten till det förflutna.⁶¹

⁵⁶ Se vidare Edquist (2009).

⁵⁷ M89. Se även K18, M105. Delvis K106, M101.

⁵⁸ K97. Se även K62 (”Det är enklast och mest förståeligt för en själv att sätta in historien i ett sammanhang som berör en själv.”), K68 (”Jag tycker släktforskning är att se historien ur mitt perspektiv”), K88, M28, M49, M74, M104, M110. Se här även Börnfors (2001), s. 50.

⁵⁹ M31.

⁶⁰ M69, som menade att han börjat för att ”känna egna rötter, göra historien mer levande genom att förstå enskilda människor i gångna tider”.

⁶¹ Maurice E. F. Bloch, *How We Think They Think. Anthropological Approaches to Cognition, Memory, and Literacy* (Boulder, Colorado & Oxford 1998), kap. 7; Arne Bugge Amundsen, ”Historiesyn och tidsförståelse i folkelige bevegelser”, i Anders Gustavsson (red.), *Tiden och historien i 1990-talets kulturforskning. Föredrag vid en nordisk forskarkurs i Uppsala* (Uppsala 1994), s. 102 ff.; Bengt-Erik Borgström, *Cherished moments. Engaging with the past in a Swedish parish* (Stockholm 1997); Ingun Grimstad Klepp, *På stier mellom natur og kultur. Turgåeres opplevelser av kulturlandskapet og deres synspunkter på vern* (Oslo 1998), s. 246, 258 ff.; Jan Garnert, *I dialog med historien. Om samtid och sjöfartshistoria i skärgårdsbyn Marum* (Stockholm 1994), s. 116 ff.

Nationen och folket?

De flesta av dem som talade om att släktforskningen antingen triggats av ett tidigare historieintresse, eller tvärtom lett till nya jaktmarker i det förflutna, hade den lokala historien eller allmän kultur- och socialhistoria i blickfånget. Släktforskningen kan ju som nämnts betraktas som en historia väsensskild från den som länge dominerat i skolor och universitet, där nationernas och världens mer "abstrakta" historia stått i fokus, och där "stora" och "övergripande" utvecklingsmönster och idéer lyfts fram mer än enskilda personer – om de inte tillhört samhällseliten.

Det var också endast några få av de svarande i enkäten som uttryckligen förknippade släktforskningen med nationella eller etniska kategorier, på så sätt att det var en "svensk" historia de studerade med släkten som prisma. Någon spekulerade allmänt i att intresset för släktforskning kan ha ökat i samband med att svenskarna skulle ha blivit mer intresserade av sitt lands historia i samband med de senaste årens kriser och att etniska och nationella konflikter blev allt mer aktuella.⁶² En annan trodde att det berodde på att den svenska nationella identiteten luckrats upp.⁶³

Ett par av de svarande uttalar sig dock i närmast extremnationalistiska ordalag, där det etnisk-nationella lyfts fram mycket påtagligt. En 25-årig manlig lärare, som proklamerar "Familjen, historien och nationen" som det viktigaste i livet, menar att släktforskning delvis "är en 'tyst opposition' mot den massmediala framställningen om svenskarna som ett 'mångkulturellt folk'".⁶⁴ En lika gammal kvinnlig arkivarie menade att hon börjat släktforska dels för att hon var nyfiken på släkten, dels för att hon ville "motbevisa talet om att 'svenskar' alltid har varit ett mångetniskt begrepp". Hon menade även att staten borde satsa mer pengar på att stödja släktforskning eftersom den hade en sådan positiv effekt.⁶⁵ I motsats till detta kan nämnas att en av de svarande – för övrigt den enda som yttrade något negativt om släktforskning

⁶² K2.

⁶³ M109. Ytterligare en annan (K67) pekade på EU-inträdet gjort sitt till: "Många är rädd [sic] att deras historia kommer att försvinna i det stora och nya som växer fram och vill kunna överlämna en bra identitet till sina barn i arv."

⁶⁴ M107.

⁶⁵ K100.

– menade att den riskerar att leda till egocentricitet och i förlängningen till främlingsfientlighet.⁶⁶

Nu ska man dock inte övertolka faktum att så få talar i termer av det nationella – det beror främst på att släktforskning och (”traditionell”) nationell historia vanligen ses som vitt skilda ting. Få torde ha menat att de uteslöt varandra. Och även om det, som visades ovan,⁶⁷ var många som förnekade Herman Lindqvists betydelse för släktforskningens popularitet, fanns det andra som var mer positiva.⁶⁸ Hans historieskrivning – som i mångt och mycket var en traditionell nationell historia om ”kungar och krig” – hyllades av många släktforskare såsom folklig, levande och/eller begriplig, till skillnad från akademikernas.⁶⁹

Bakom detta ligger en generell tendens under senare decennier, nämligen att den gamla konflikten mellan ”folkets historia” och ”kungarnas historia” ändrat karaktär. Under tidigt 1900-tal innebar parollen ”folkets historia” att den inte bara skulle skrivas *för* folket utan minst lika mycket handla *om* folket. Med tiden har dock kungligheterna och den traditionella, välkända nationella historieskrivningen allt mer blivit en sorts ”folkligt kulturarv” – det vill säga att den tenderar att bejakas av tillräckligt breda lager.⁷⁰

Avslutande diskussion

I denna artikel har jag tolkat och analyserat resultaten från en enkät om släktforskares historiesyn. Med tanke på att relativt få svarat på enkäten, att svaren är ganska korta och att frågorna kunde varit fler och mer preciserade,

⁶⁶ M3.

⁶⁷ Se även M96, M97.

⁶⁸ Det är svårt att alla gånger tolka reaktionerna i enkäten på påståendet att det ökade historieintresset gett släktforskningen en skjuts framåt, och att särskilt Herman Lindqvist spelat en roll. Många har delat upp frågan i olika svar, till exempel att historieintressets ökning betytt något, men däremot inte Lindqvist. Andra har svarat mer kortfattat, och det är i många fall svårt att veta om det är historieintresset i stort eller Lindqvist specifikt som de menar.

⁶⁹ T.ex. M20, enligt vilken Lindqvist står på ”folkets” sida tillsammans med Dag Stålsjö – dessa har väckt historieintresset betydligt mer än forskarna. Se även M53, M77, K12, K90 (citatt).

⁷⁰ Svante Beckman, ”Vad vill staten med kulturarvet?”, i Annika Alzén & Magdalena Hillström (red.), *Kulturarvet, museerna och forskningen. Rapport från en konferens 13–14 november 1997* (Stockholm 1999), s. 36 f.; Edquist (2009).

är det förstås svårt att dra några mer långtgående slutsatser. Ändå kan vissa intressanta tendenser urskiljas. Mycket få släktforskare hävdar att historien går mot ett bestämt mål, och än färre hävdar något slags modern utvecklings- eller framstegstanke. På så sätt kan man säga att de bekräftar teorierna om ett sen- eller postmodernt kulturellt stadium, där de stora berättelserna om historien och framsteget dött ut. Men samtidigt frodas en klassiskt modern modernitets- eller civilisationskritik, som kunde ha uttalats redan av det tidiga 1800-talets romantiker.

När folk letar efter sina egna anor genomgår de på skilda sätt en bildningsprocess. De söker kunskaper på egen hand och bildar därigenom sig själva. De lär sig också praktiska färdigheter, som att söka i arkiv och att följa någon form av forskningsmetod. Många släktforskare vittnar också om att deras forskning om slakten vidgats till ett vidare historieintresse. I någon mån kan det sägas bekräfta en klassisk didaktisk eller pedagogisk metodik om att börja i det nära och konkreta, för att sedan vända sig ”utåt”. Frågan om i vilken utsträckning denna bildningsväg sker ”spontan” genom att man möter nya källmaterial bör dock stå obesvarad tills vidare.

I vidare mening är släktforskningsboomen ett exempel på en samtidigt privatiserad och demokratiserad historiekultur. Den är demokratiserad i så måtto att allt fler människor aktivt sysslar med studier i det förflutna. Den är privatiserad på så sätt att historieintresset allt mer individualiseras. I stället för att man skriver och utforskar olika kollektivs historia, är det mer privata behov som tillfredsställs. Det sena 1900-talets och det tidiga 2000-talets historiekultur kännetecknas förvisso av att underordnade kollektiv träder fram på allvar, såsom kvinnor och etniska minoriteter. Det sammanfaller dock även med en identitetspolitik som ofta bygger på en sorts individualism: det är individer som identifierar sig med bestämda grupper.⁷¹

Ur ett annat perspektiv kunde hävdas att den ”energi” som läggs på att söka sina egna rötter kunde ha kanaliserats till att använda historien i ett mer kollektivt eller politiskt syfte. Det är felaktigt att moralisera i enskilda fall – det är förstås inte omöjligt att samtidigt ägna sig åt sin rent privata historia och använda sig av historien i ett vidare syfte i andra sammanhang – men själva populariteten i stort är ett samhälleligt indicium på någonting.

⁷¹ Jfr Richard Handler, ”Is ‘Identity’ A Useful Cross-Cultural Concept?”, i John R. Gillis (red.), *Commemorations. The Politics of National Identity* (Princeton 1994).

Ur ett vidare ideologianalytiskt perspektiv går det att hävda att släktforskningen avspeglar en stärkt individualism, eller åtminstone återspeglar individualistiska tendenser i vårt senkapitalistiska samhälle. Detta åtföljs av en postmodern ideologi som förvisso dekonstruerar föreställningen om det enhetliga subjektet, men inte lika mycket som den vänder sig mot kollektiven, som i allt väsentligt anses vara rena ”konstruktioner” och därmed falska. Kvar återstår trots allt en individ som anses vara ”flexibel”, hon väljer identiteter och livsstilar, på samma sätt som hon förutsätts vara ”flexibel” på arbetsmarknaden.⁷²

I viss utsträckning kan släktforskandet tolkas som ett uttryck för en individualistisk medelklasskultur. En klar majoritet av dem som besvarat enkäten tillhör också just medelklassen. Tidigare forskning har visat att en individualistisk samhällssyn är mer utbredd där än i arbetarklassen, exempelvis tenderar man att utgå från individen i frågor om samhälle och politik.⁷³ I vilken utsträckning släktforskning inom arbetarklassen innebär att en individualistisk medelklassideologi fått ökad spridning även där, är svårt att uttala sig om utan utökade och fördjupade studier.

Detta kan inte vara annat än en preliminär tolkning i ett ännu ganska outforskat ämne. Om man vill utveckla metoden att använda enkäter eller frågelistor till släktforskare, bör man ställa ett antal fler och mer preciserade frågor.⁷⁴ Enkäterna skulle också kunna kombineras med en serie djupare intervjuer av ett antal släktforskare. Till sist bör man uttröna i vad mån

⁷² David Harvey, *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change* (Oxford 1990); Fredric Jameson, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism* (Durham 1991).

⁷³ Adrienne Sörbom, *När vardagen blir politik* (Stockholm 2005).

⁷⁴ T.ex. bör man mer i detalj uttröna klass- och utbildningsbakgrund. För att ringa in i vilken utsträckning släktforskare förändras över tid bör man fråga vad som driver intresset idag vid sidan av frågan om varför man började. Man kan vidare undersöka i vad mån man följt kurser och studiecirkelar eller inspirerats av bestämda böcker eller personer. Vissa frågor kunde förtydligas: har *din* släktforskning påverkats av ett eventuellt ökat historieintresse? Och har din släktforskning gjort att du blivit mer intresserad av historien i övrigt? Frågan om historiens mål skulle kunna utvecklas och delas upp i flera frågor: finns det en riktning i historien? Kan man lära av historien? Upprepar den sig? Finns det bestämda drivkrafter? Hur mycket kan människan påverka historien? Till sist, för att komma åt den intressanta konflikten mellan ”kungarnas historia” och ”folkets historia” bör det undersökas hur personerna upplevt historieundervisningen i skolan, och/eller hur man ser på den akademiska forskningen i historiska ämnen.

släktforskarna som grupp skiljer sig från dem som inte släktforskar. Har de en annorlunda syn på historien överlag? Man bör därför ställa samma frågor till jämförelsegrupper av personer som inte släktforskar, dels sådana som aktivt ägnar sig åt andra former av historieintresse såsom hembygdsforskning eller antikvitetsamlande, dels personer som över huvud taget inte sysslar med sådant.